

Ahogy Ungvári Tamás *A modern irodalom válaszfűtjain* című könyve szerint minden kornak újra és újra meg kell fogalmaznia, hogy mit jelent számára a világirodalom, úgy kell eljárnia ezen belül a nemzeti irodalomnak is a világirodalmi szintet képviselő

szervőivel szemben – hiszen ha ez a kánonbeli önvizsgálat elmarad, akkor a jelentőséget és értéket taglaló gesztusok semmitmondó automatizmusokká alacsonyodnak le. Az irodalomról szóló

Szabó Csanád 71

NÁDASBAN ÖNMAGÁT

Bazsányi Sándor: *Nádas Péter*

beszédnek az a folytonos reflexió az egyik legfontosabb feladata, amely ideiglenes választ ad arra a banálisnak tűnő kérdésre, hogy miért olvasunk egy tőlünk alapvetően távol lévő szöveget. Ideiglenes választ, mivel egy szöveg közelségének és távoliségének helyzete történeti tákolmány. Nincs eredendően örökérvényű, minden kornak szóló alkotás – a bármikori aktualitás a mindenkori befogadóközönség értelmezésének függvénye, mondhatni, hogy az aktualitás nem a szöveg, hanem az aktuális olvasók szellemi teljesítménye (aktualitás alatt most nem annyira a szó köznapi jelentése, inkább az olvasás mértjére adott válasz és a szöveg jelenléte értendő). A világirodalmi, nemzeti vagy bármilyen kánon ezen elképzelés szerint tehát időben visszafelé, a megalkotás kortárs szemszögéből történik, nem pedig olyan fogalomnak kell elképzelni, amely lineárisan egymásra épülő szövegek sorát jelöli – a kánonalkotás a mi horizontunkból visszafelé történik a maga valójában, s nem a szövegminőség hozza létre a fenti kategóriákat.

Ennek értelmében komoly hiba lenne úgy gondolni, hogy Nádas Péter – aki valószínűleg az egyik legtöbb világirodalmi referenciával bíró kortárs magyar író – aktualitása és jelentősége önmagából adódó, magyarázatot nem kívánó lenne. A nagy vállalkozás, a Nádas-monográfia tétje abban rejlik, hogy a monográfus reprezentálja-e, azaz újra jelenlévővé teszi-e Nádas szövegeit, hogy felismeri-e azt a problémát, hogy Nádas szövegei akármennyire is be vannak épülve a magyar és világirodalom vérkeringésébe, alapvetően távol lévő dolgok a magunkévá tevő olvasás előtt. Bazsányi Sándor monumentális könyvét olvasva fejtörést okoz eldönteni, hogy a monográfus pontosan hogyan is állt hozzá ehhez a problémához. Kétségtelen, hogy Bazsányi elemzése kirajzol egy átfogó Nádas-értelmezést, amely újra megkonstruálja az írói életmű helyét és jelentőségét a magyar és a világirodalomban; hogy van egy erős koncepció, amely megvilágítja, tendenciákba, struktúrákba rendezi a több mint ötven évet magának tudható ouvre-t. Ugyanakkor a gyakran tapasztalható önreflexiómellőzés, kitérés magának a monográfiaírás aktusának

és módszertanának felülvizsgálata – vagy legalábbis ellenőrzése – elől hiányérzetet kelthet a fenti elvárások tekintetében.

72 Talán a (megírás pillanatában) teljes szerzői életművet leíró monográfia mint műfaj „letűntsege” (vö.: Szemes Botond a Bazsányi-kötetről írt *Egy letűnt műfaj aprólékos kidolgozása* című kritikáját) előír egyfajta önreflexív, önlegitimáló kötelezettséget. Főként arra, hogy miért és hogyan lehet aktuális egy Nádas Péterről szóló monográfia 2019-ben: miért jobb a teljes életmű spektrumában szemléli az egyes szövegeket, milyen mintázatokat tud kirajzolni egy monográfia, amelyeket például egy esettanulmányokból álló kötet nem képes felszínre hozni? Korántsem gondolom teljesen meggyőzőnek a Bazsányi által idézett Balassa Péter érvét, miszerint „az életmű természetes alakulása [...] lehetővé teszi a művek közötti kapcsolatok belső kialakulásának, végül is egyáltalán nem lineáris logikájának feltárását” (17.). Sőt, Bazsányi monográfiája számomra éppen egy ilyen struktúra behatároltságára világít rá, arra a folyamatra, ahogy a „művek közötti kapcsolatok” feltártsága zárójelbe teheti, megkérdőjelezheti a monográfus hermeneutikai munkáját, a „mit mond nekem ez a szöveg?” kérdés megválaszolásának szükségességét.

Azt a szerkezettel szorosan összefüggő kérdést sem tartom bagatellnek, hogy mi a praktikusabb funkciója (kinek szól, milyen célból stb.) ennek a Nádas-monográfiának. Az önálló kötetekben megjelent írásokat sorra vevő szerkezet gyakran önismétlő gesztusokat hoz felszínre: gyakoriak a Nádas-esszék és/vagy interjúk önértékelő- és magyarázó visszatérő idézetei, amelyekhez ugyanaz a kommentár kapcsolódik a könyv egyes fejezeteiben; a szépirodalmi szövegekből is fejezetenként sokszor ugyanazok a szöveghelyek kerülnek elő szintén a már egyszer elmondott megállapításokkal; a művek közötti logikai kapcsolatot, következetességet pedig Bazsányi annyiszor az olvasójába sulykolja, ahányszor csak lehetősége adódik erre. Mindebből a didaktikusságból arra lehet következtetni, hogy a monográfia fejezetei külön-külön olvashatók egyfajta Nádas-lexikonként, ahol szócikkek gyanánt Nádas-kötetek állnak (fejezetenként címszavakkal ellátva, ami valóban egy lexikon hangulatát kelti). Ez a benyomás némileg ellentmond a monográfia választott linearitásának a fejezetről fejezetre – vagy akár egy fejezeten belül – ismétlődő szövegek miatt. Ez az eljárás persze a hatalmas korpusz poétikai tendenciákba rendezésének egyfajta alappilléreként, az értelmezés „törlendő segédegyeneseként” működik, ám ez sokszor a segédegyenesek túlsúlyába fordul át, ami kitakarja az adott szövegek önálló olvasatát (mint a korai epikai alkotások fejezeteiben). A Nádas-életmű egészét egyszerre átlátó értelmezés kerül szembe a lineáris olvasás során kibomló mintázatokkal: úgy is lehet fogalmazni, hogy a monográfus nem olvas együtt a Nádas-szövegvilágot közvetítő monográfia olvasójával. Az olyan retorikai fordulatok, mint

„[é]s a Nádas-olvasónak itt nem tud nem eszébe jutni a több mint három év-tizeddel később megjelent *Párhuzamos történetek* hosszú szeretkezésfejezetének [...] sűrű érzékelésprózája.” (111.), vagy „a novellabeli utcasarok (»a Kertész utca és a Majakovszkij utca kereszteződése«) még akár a műfaj- és stílusváltás pillanatát is jelképezheti a pálya értelmezőjének” (115.) azt a képzetet erősítik, hogy Bazsányi néha elfeledkezik reprezentáló feladatáról a pusztá prezentálás javára. A választott szerkezet megalkotásából sajnos nem tűnik reálisnak a feltevés, miszerint a poétikai koherencia jobban érzékelhetővé válik a kötetstruktúra lineáris logikájában: a folytonos előre- és visszautalások, a koherenciát erősítő kapcsolódási pontok utólagos elosztásai sokkal inkább a lexikon képzetét erősítik. Így a szerkezet reflektálatlansága, pontosabban tekintélyelvű reflektálása (Balassa-hivatkozás) tautologikussá teszi a könyv szerkezetét, amely így sokat veszít a lineáris forma nyújtotta poétikai lehetőségekből.

A monográfia nyelvének megválasztása viszont sokkal jobban átgondolt döntésnek tűnik. Bazsányi Sándor nem a regnáló akadémiai/egyetemi irodalomtudományos iskolák szakszótármonstrumát ereszti rá a Nádas-életműre, hanem egy „átlagértelmiségi”, vagy „művelt nagyközönség” által emészthető nyelvezetet használ, s ez különösen pozitív gesztusnak tekinthető napjaink diskurzusában, amelyet az elitizálódó tudományos élet és a nem professzionális olvasók közötti párbeszédlehetőség problémája felettébb érzékenyen érint. Ez a döntés a „kinek szól?” pragmatikus kérdésre reflektálva tehát a tudományos szakzsargonnal szemben vett „köznapi” nyelvű közönséget céloz meg (s fontos hangsúlyozni, hogy tudományos és köznapi közötti megkülönböztetés a nyelvi regisztert, nem pedig az értékbeli minősítést jelöli), azonban Bazsányi monográfiáját jól integrálhatónak vélem például egy egyetemi Nádas-szeminárium irodalomjegyzékének szakszövegei közé is.

Ellenben az nyitott kérdés marad, hogy miért csak a korszakokra bontott szövegekről kell beszélnie a monográfiának. A Bazsányi-kötet a Nádasról szóló beszédet leszűkíti a művekről szóló beszédre, így a recepció elemzése és az ebből származó történeti poétika kimarad. Arról csak egy-két fejezet alfejezetében kapunk nagyon töredékes képet, hogy hogyan hozta létre a befogadóközönség azt az író, akit Nádas Péter neve jelöl – hogy mi a fél évszázad Nádas-olvasásának története. S Nádas esetében, akinek külföldi (főleg német) recepciója a hazaiéval vetekszik, különösen releváns lehet az is, hogy milyen interkulturális olvasási mintázatok rajzolódnak ki. Persze nem feltétlenül baj, hogy a recepciótörténet nem tárgya az elemzésnek, azonban nem látok olyan erős és önlegitimáló hermeneutikai olvasatokat, amelyek mondjuk

Szegedy-Maszák Mihály Ottlik-monográfiájánál ezt a hiányt provokatívan elfedik. Vagy azon provokatív gesztus sem tapasztalható, amely a nádasi ouvre és a monografikus értelmezés olvashatatlanságát problematizálja, mint

74 Bónus Tibor Bazsányi könyvéhez hasonlóan monumentális terjedelmű *Édes Anna*-monográfiája esetében (*A másik titok. Kosztolányi Dezső: Édes Anna*). Bazsányi egy nagyobb biztonságot nyújtó módszerhez nyúl: ahelyett, hogy széles recepciótörténeti merítéssel vagy egy hermeneutikai olvasattal fűszerezze a Nádas-ouvre reprezentációját, magának Nádásnak az önértelmező és -leíró kommentárjai segítségével derít fényt a nádasi szövegkorpusz koherenciájára és poétikai változásaira.

Bazsányi Sándor könyvének ezt az eljárását gondolom olyan szegmensnek, amely leginkább a kritika tárgya lehet, hiszen ez az eljárás lelhető fel a kötet szinte mindegyik fejezetében. Mindenképpen kockázattal járó vállalkozásnak kell tekinteni, még annak ellenére is, hogy látszólag nem sokat lehet veszteni azon, ha az író saját esszéiben, interjúiban, memoárjaiban stb. használt kulcsszavakkal írjuk le az életművet. Ugyanakkor a kockázat éppen abban rejlik, hogy a monográfus szerepköre ebben az esetben értelmező helyett inkább filológusi munkára fog hasonlítani. Bazsányi az *Emlékiratok könyve* Somi Tót Krisztiánjának fikción belüli szerzősége kapcsán veti össze különböző korok szerzői fogalmait: „a személyt háttérbe szorító *compiler*, a szöveg érthetőségét takarékosan szolgáló *commentator*, [...] a maga gondolatait mindig valamely »más tekintélynek« alárendelő *actor* [...]. De még a *scriptor* alázatos gesztusa is feltűnik egy pillanatra.” (202.). Ezen szerződefiniciók mentén hasonló problémákba ütközhetünk a monográfus szerepének meghatározásakor, aki talán az általa választott módszertan szerint a fentiek közül az *auctor*al mutathat – természetesen csak hipotetikus – rokonságot: Nádas önreflexióit ugyanis Bazsányi szinte minden elemzéskor megidézi, s egy Nádásról szóló, Nádas által mondott tételből kiindulva bizonyítja a Nádas-önleírás érvényességét a Nádas-szövegben. A teljesség igénye nélkül idézem a leggyakoribb tételmondatokat, amelyekkel tulajdonképpen Nádas leírja saját művészetének poétikai változásait és legfontosabb értelmezési pontjait: 1) Nádas a „paroxizmusig fejlesztett énességgel” lép túl a személyesen az *Emlékiratok* könyvében „testszerű mondatokkal” (*Esszék*: 24); 2) az *Emlékiratok* könyve paroxizmusig fejlesztett énességét a *Párhuzamos történetek* „semleges látása és ortopéd mondatai” váltják fel (Németh Gábor-interjú, 2017); 3) a tisztességes mondat a képzelőerő és a tapasztalat kettős erejéből dolgozik (*Hazatérés*); 4) az „író alkataráról, mely tudásának szintje és állaga mögött rejtekezik, inkább egyes mondatainak szerkezete, illetve a szöveg belső tagoltsága árulkodik” (*Esszék*: 50); 5) Mészöly Miklós redukcionista mondatai után Nádas visszatér az antropologikus jelleghez, „[a]hhoz az embertanhoz, amit az oroszoktól, az orosz klasszikusoktól” tanult (interjú a

litera.hu-n 2016-ban)... Bazsányi ezen terjedelmes esszékorpusz önreflexióit fejti ki hosszú és alapos szövegelemzése során, amivel betekintést nyerhetünk a magyar posztmodern regényírás világnézeti és prózapoétikai dilemmáiba, lehetőség nyílik a hasonló problémákra adott eltérő írói válaszadások (Mészöly Miklós, Kertész Imre) feltárására. Ám ugyanakkor egy – véleményem szerint – túlon túl hermetikus Nádas-értelmezés is létrejön.

Schein Gábor így fogalmaz Nádas önmagyarázó eljárásairól a *Magyar irodalom* Nádas Péter-fejezetében: „Sajátos kísérőjelensége a problémamegoldás nehézségeinek, hogy a mű megjelenését követően Nádas több interjúban elmagyarázta, milyen kérdések foglalkoztatták a regény megírásakor, ezáltal az általa javasolt nyomvonalra terelve a regény olvasását. Ez az eljárás nem ritka az irodalom történetében, az már annál inkább, hogy a regény második kiadásához a kiadó ajándékként mellékelte az egyik ilyen interjú szövegét.” Egy alapvetően egyetemi segédtankönyvnek készült irodalomtörténet lapjain mindenképp furcsának tetszik egy ilyen bíráló hangfekvésű mondat (már csak a terjedelmi korlátok – hat oldal Nádas prózaművészetére – miatt is), azonban Bazsányi Sándor Nádas-reprezentációját olvasva érdemes komolyan venni a Schein-bírálatot. Ennek tükrében érdekes, hogy Bazsányi szinte meg sem említi a *Párhuzamos történetek* mellé készült *Párhuzamos olvasókönyvet*, miközben ez a szerzői-kiadói eljárás akár sarkalatos pontja is lehetne a nádas, „nyomvonalra terelő” önleíró metódus kritikájának – ami nem utolsó sorban Bazsányi Sándor Nádas-olvasásának kritikáját is jelentené.

Az esszék ilyen módú felhasználása – olvasatom szerint – túl konformistává teszi a monográfust, s felmentik a saját olvasatot gyártó hermeneutikai kihívás alól. Ugyanakkor Bazsányi Sándor könyvének éppen azt tartom a legnagyobb érdemének, hogy az esszék nem pusztán tartalmuk szerint, hanem retorikai felépítésüket és narratológiai eljárásaikat figyelembe véve olvassa. Nádas esszéirodalmának ugyanolyan jelentőséget tulajdonít, mint „szépírói” működésének. Sőt, a Bazsányi által (re)prezentált Nádas-kép revelációja számomra egy olyan olvasási lehetőség, amely Nádas Péter regényírói meghatározását lebontva sokkal inkább egy filozófus/antropológus körvonalait tünteti fel. Az esszé- és a szépirodalmat egymás mellé helyezve olyan koherencia nyomai tűnnek ki, amely elmosza a határokat az egymástól amúgy sem túl távollévő műfajok között. Így a Schein Gábor által bírált nádas önmagyarázás némiképpen árnyalódhat, hiszen úgy is értelmezhető, hogy Nádas nem feltétlenül az esszéiből magyarázza a prózai művet, hanem a nádas analízis szóval meg minden Nádas-szövegből. Ez az analízis pedig a civilizációs kenceficékkal, humanista ideológiákkal az európai

kultúra romjain brutális leszámoló realitás hangján beszél, ami a Nádas (és Bazsányi) által felállított életművön belüli tendencia szerint a *Párhuzamos történetek* „semleges látásában” teljesedik ki. Nádas befogadástörténetében

76 Bazsányi pozíciójának újdonsága az esszéirodalom ilyen nagy hangsúllyal kezelésében mérhető, s ezzel a kétélű fegyverrel új utakat képes megnyitni a talán túlzottan regény-orientált recepcióban.

Nehéz nem úgy tekinteni az életműre, hogy ne a két monumentális regény, az *Emlékiratok könyve* és a *Párhuzamos történetek* kerüljön a hierarchia csúcsára, az alattuk lévő lépcsőfokon pedig ne az *Egy családregény vége* legyen. A képletet tovább bonyolítja a 2017-ben megjelent *Világló részletek*, amely terjedelmileg a két nagyregénnyel vetekszik, azonban Bazsányi Sándornál „csak” ötven oldalt kapott például a másik kettő száztíz és száznegyven oldala mellett. Nem csak az oldalszámokat tekintve tűnik aránytalannak a felosztás, hanem poétikailag sem tudja Bazsányi olyan magabiztossággal elhelyezni az életműben, mint ahogy a korábbi szövegekkel tette – ez a bizonytalanság azonban a lezáratlanság és az időbeli közelség számlájára írható. A „kis művek” esetében viszont joggal merülhet fel az igény egy a szövegeket saját poétikai kontextusuk szerint taglaló értelmezésre. Ebben a Bazsányi-könyv felemásan teljesít: habár felismeri annak a nézőpontnak korlátoltságát, amelyik a „nagy művek” felől olvassa a korai epikai darabokat, tulajdonképpen mégis nyugtázza ezt a módszert, és a motivikus kapcsolódási pontokat, a nagy epikusí anyagot előkészítő tendenciákat elemzi. Az első fejezetben így ír erről: „A hatvanas évekbeli elbeszéléseiről szokás úgy vélekedni, és nincs ez másképp a hetvenes évek kisepikai alkotásaival sem, mint szükséges előmunkálatokról, mind tematikus, mind poétikai értelemben, a nagyepikai művekhez. Ami, ha nem fogadható el teljesen, mégiscsak teljességgel érthető.” (35.), majd csatlakozik a kapcsolatok leltározásához, s a kisepikai művekről szóló két fejezetet a motívumvadászat jegyében telik. Mindez szintén ellentmond a lineárisan végighaladó kötet szerkezetnek, amelyben talán éppen egy olyan potenciál bújhat meg, amelyik nem feltétlenül a „nagy művek” felőli visszatekintés nézőpontját alkalmazza. Hiába foglalkozik Bazsányi a korábbi recepcióhoz mérten többet a korai epikai művekkel, ha ez a figyelem nem képes felszabadítani azokat a későbbi nagyregények nyomása alól, és továbbra is az életmű teljességében egyébként összerakhatatlan motivikus puzzledarabok egymásba illesztése dominál. Hasonló önellentmondás figyelhető meg a nádas fotográfiát bemutató első függelékben, ahol Bazsányi Sándor, habár az elején leszögezi, hogy „[...] bőven lehetne a Nádas-próza vizuális jellege (ábrázolásmódja), sőt működési elve (látásmódja) felől közelíteni a Nádas-fotókhoz, ám teljességgel felesleges.” (634.), a későbbiekben mégis így tesz a „semleges látás” vezérfonalát felhasználva: „[a] szociófotók, tájképek, életképek vagy portrék esetében nem volna más a Nádas

által emlegetett és alkalmazott részrehajlás nélküli figyelem részvétteljes cselekedete [...]” (645.); „Monumentalitás és dekorativitás: adottság és veszély, de lehetőség is arra, hogy [...] végre magát a fát lássuk, úgy, ahogyan van. [...] a sorozatos láttatás »semleges« logikája szerint.” (647.)

A színházzal és az esszéekkel, valamint a *Saját halállal* foglalkozó fejezetek viszont már könnyebben megtalálják a saját poétikai kontextusuk szerinti tagláshoz vezető utat, s kétségkívül ezek válnak a monográfia legizgalmasabb pillanataivá. A *Saját halál* fejezete emelkedik ki leginkább, amely során Bazsányi sokkal inkább értelmez, semmint a Nádas-tételmondatok szerint magyaráz. Különösen az életműben speciális helyzetű halálbeszámoló összegző interpretációja tűnik revelatívnak és poétikusnak: „Mert mit is olvashatunk az egyik nagy vadkörtefa-fényképpel átellenben: »A nagy fazék rablott aranyat a nagy vadkörtefától három lépésnyire ástam el.« (SH, 193.) Metaforikusan továbbmozdítva a képet elmondhatjuk, hogy Nádas könyve: »rablott« halál – »saját« mondatokban.” (367.) Az ilyen felszabadult értelmezési mozzanatokból viszont lényegesen kevesebb található, mint a nádasí önéleírások kibontásához ragaszkodó szölamokból.

Bazsányi Sándor elsődleges törekvésének az tűnik, hogy ne hagyjon elvarratlan szálakat a nádasí szövegkorpuszban, s így mintegy az életmű belső koherenciájából magyarázza meg az életművet: az ouvre hatalmas intertextuális hálója, amelyet Bazsányi felszínre hoz, hermetikusan rázáródik önmagára – a *Bevezetés a szépirodalomba* külvilágot zárójelező gesztusához hasonlóan. A „külvilág” itt azonban – képzavarral élve – a zárójeleken belülre kerülő Nádas-olvasó, aki az olvasás aktusában mindig csak e monumentális (olvashatatlan) szövegüniverzum töredékével szembesül. Egy Bazsányi-féle Nádas-kép az egész koherenciájának megalkotásakor épp a mindig csak töredéket olvasó olvasás hermeneutikai lényegét (és örömét) vesztí el. Az aktualitás problémájával küzdő „mit mond nekem ez a szöveg?” kérdés nyitott értelmezést képez a Nádas Péter jelentőségét és jelentését létrehozó befogadási aktusra koncentrálvá. Bazsányi Nádas-értelmezése ezzel szemben sokkal inkább bevehetetlen erődnek tűnik: az olvasás erőfeszítéseit redukálja a monográfia szerkezete és módszertana által felszínre hozott hermetikus koncepció. A Nádast narráló Nádas. (*Jelenkor, Bp., 2018*)